

Problém člověka v dějinách filozofie

Návaznost na původní myšlení

Když filozofie vznikala, navazovala na původní představy, které si lidé o světě a sami o sobě vždy přirozeně dělali. Tento původní způsob myšlení, který je ve velké míře vlastní i dnešnímu člověku, jaksí automaticky dělil člověka na dvě stránky - na tělo a na duši (tzv. přirozený dualismus). Lidé také věřili, že smrtí těla se duše odděluje a nezaniká, že existuje nějaký posmrtný život. Člověk sám sebe chápal prostřednictvím mýtů, což byly posvátné příběhy odehrávající se v dávných časech, které popisovaly, jak člověk vznikl a jaká je jeho úloha a role ve světě. V mýtech vystupují kromě nadpřirozených hrdinů i bohové - právě oni člověka a věci kolem něj vytvořili. Tyto první představy nebyly přitom nijak zvlášť promyšlené, vznikaly spíše spontánně, instinktivně a intuitivně bez nějakých zvláštních úvah.

Vznik a přínos filozofie

Větší pečlivost v uvažování a formulaci různých názorů na to, kdo vlastně jakožto lidé jsme, přineslo právě až filozofické myšlení. Nedá se však říci, že by nám filozofie se svým vznikem poskytla nějakou lepší hotovou odpověď. Spíše přinesla zjištění, že vlastně sami sobě nerozumíme a že jsme schopni vymýšlet a odlišně zdůvodňovat nejrůznější představy o tom, kým vlastně jsme či nejsme. Filozofie znamenala tedy spíše znejistění.

Nicméně i ve znejistění, tedy v lepším poznání vlastní nevědomosti o sobě samých, pokrok též spočívá. Byla-li naše jistota dříve příliš vysoká, nebo pokud jsme dříve málo pochybovali o nedostatečně zdůvodněných názorech, pak je zpochybnění a pochopení skutečné nejistoty, v níž se reálně nacházíme, opravdovým pokrokem. To může být důvod, proč se někdy zdá, že filozofie žádný názorový pokrok nepřináší: protože příslušný pokrok může do značné míry spočívat právě v postupném narušování a likvidaci neoprávněných jistot.

Filozofie nás vyzývá, abychom si uvědomili nesamozřejmost našich životů, abychom si uvědomili záhada, kterou sami pro sebe představujeme.

Filozofické myšlení se ještě v době před naším letopočtem prudce rozvinulo zejména ve starověkém Řecku, ale i v Indii. Průkopníky aplikace pečlivějšího uvažování o otázkách člověka byli sofisté a Sókratés (5. století př. Kr), v Indii je pak velmi významná postava Buddha.

Záhy po zrodu filozofického myšlení vyšla najevo skutečnost, která skepsi ještě posílila - rozumové spekulace filozofů se od sebe výrazně lišily. To znamenalo, že pochybovat je třeba nejen o mýtických

představách, ale i o schopnostech samotného lidského rozumu poznat pravdu svým vlastním způsobem. I samotný lidský rozum se ukázal být velmi omezený a nespolehlivý.

Indická filozofie: Buddha

Buddhovo učení a na něj navazující tradice buddhismu vycházejí z hinduismu a mnohé prvky sdílejí, například nauku o reinkarnaci (převtělování, znovuzrození). Klíčovým písemným pramenem buddhismu je tzv. Tripitaka (doslova tři koše) obsahující mimo jiné velké množství nejprve ústně předávaných Buddhových rozprav (tzv. sůter). Podle Buddha má naše existence tři základní (docela radikální a kontroverzní) vlastnosti:

- **Pomíjivost.** Tato vlastnost je zřejmě nejzásadnější, ostatní dvě jsou z ní zčásti odvozeny. Nic není stálé, vše neustále vzniká a zaniká, mění se.
- **Strastnost.** Lidský život je utrpení, každá změna už je utrpením. Na strastnosti lidského života se buddhismus shodne s hinduismem. Zásadní odlišnost mezi indickými náboženstvími však spočívá v posledním bodě:
- **Neosobnost.** V důsledku radikální pomíjivosti a neexistence ničeho pevného nelze ani říci, že bychom my sami existovali! Nejen že vysvobození z koloběhu životů podle Buddha nepřináší pokračování naší existence v nějaké vyšší podobě spočívající ve spojení s božským počátkem, jako je tomu v hinduismu, ale dokonce učí, že nikdo nemá navzdory našemu neustálému silnému zdání žádné skutečné trvalé já ani zde v tomto životě. To, čemu říkáme já, je jen svazek různých neustále se střídajícím vjemů, dojmů apod. Co se tedy podle Buddha vlastně reinkarnuje? Nic, pouze určité stavy a určité tělo ovlivňuje jiné stavy a jiné tělo, podobně jako když se od jedné svíce zapálí svíce druhá - o tu samou svíci nejde.

Někdo by se mohl legitimně ptát, proč se o něco snažit, když vůbec nejsme. Buddha však o smysluplném jednání hovoří. Toto jednání má směřovat k ustání onoho utrpení, kterého je všude tolik. Buddhova praktická filozofie je dobře popsána jeho známými základními čtyřmi tzv. ušlechtilými pravdami:

- Lidský život je utrpením (strastí).
- Všechna strast má příčinu v touze (žádosti, žízni).
- Odstranění žádosti vede k odstranění utrpení a k přerušení nových zrodů (Nirvána).
- Cestou k tomuto osvobození je ušlechtilá osmidílná stezka.

Zásadní a pokročilou částí osmidílné stezky je kromě etického chování a tréninku soustředění (pozornosti) i získávání vředu do tří výše uvedených vlastností naší existence. Zejména skrze skutečné nahlédnutí a porozumění tomu, že já neexistuje, můžeme vězení touhy prolomit. To je i logické: proč pro něčem toužit a něčeho se bát, když nejsme. Toužíme a bojíme se proto, že si myslíme, že se něco stane nám.

Řecká filozofie

Platón (žák Sókratův)

V člověku jsou tři složky: rozum, vůle a vášnivost. Ideálním uspořádáním je, aby vůdčí úlohu hrál rozum - má být jako vozataj, který řídí spřežení dvou koní. Rozum má tedy hrát v rozhodování a v životě člověka vůdčí úlohu. Koně, kteří jsou v ideálním případě poslušní, ale často se splaší, představují vůli (Platón ji také pojmenovává jako vznětlivou složku) a žádostivost (chtění, vášnivost, touha).

Kromě spravedlnosti rozeznává Platón tři další základní ctnosti: moudrost, statečnost, uměřenost.

Vůdčí úloha rozumu je dána tím, že je zaměřen na ideje v čele s hlavní ideou Dobra. Ideje jsou věčné, dokonalé, neproměnné a tedy lepší než nedokonalé, pomíjivé a proměnlivé věci tohoto světa. Naše duše je nesmrtelná, příbuzná světu idejí a existovala již před narozením (před vstupem do těla). Právě na vzestup a návrat do tohoto duchovního světa by se měl člověk orientovat především. Na smyslový a tělesný svět se Platón naopak dívá s despektem. Tělo je bezduché, duše je jeho oživujícím a řídícím principem. Na jednom místě se dokonce o tělu vyjadřuje jako o hrobu duše. Dualismus duše a těla je tedy u Platóna nejen zachován, ale i značně vyostřen.

Aristotelés (žák Platónův)

Duše má tři složky:

- **rostlinnou:** odpovídá jí látková přeměna, rozmnožování, růst
- **živočišnou:** zajišťuje smyslové vnímání, žádostivost, představivosti, paměť, pohyb
- **lidskou:** složka rozumová

Lidská duše obsahuje podle Aristotela všechny tři složky, je to však právě rozum, který je podstatou člověka, právě rozumem se lišíme od zvířat. Proto nejvyšší činností vedoucí k nejvíce zdařilému a šťastnému životu je činnost rozumová, teoretická, filozofická.

Lidská duše jako taková není oddělitelná (odlučitelná) od těla, existence každého člověka tedy dá se říci končí smrtí. V tom se Aristotelés odchyluje od stanoviska svého učitele. Rozumové části duše sice Aristotelés přisuzuje vlastnost věčnosti, to nám však zdá se příliš nepomůže. Rozum je totiž podle Aristotela u všech stejný (všem společný), takže naše individualita je určena zbylými složkami duše, které však již v rámci jeho filozofie smrt přežít nemohou.

Řecké myšlení obecně

Řekové především zdůrazňovali a vycházeli z toho, že podstatou člověka a jeho nejvyšší vlastností je rozum. Živočich rozumný - to byla jejich definice člověka. Musíme proto podle nich svůj rozum rozvíjet a řídit se jím. Život podle rozumu je cestou ke šťastnému a zdárnému životu.

Křesťanská středověká filozofie

Podle křesťanství byl člověk Bohem stvořen k božímu obrazu. V tomto smyslu musí být tedy ve své podstatě bytostí velmi cennou, vznešenou a dobrou. Tomáš Akvinský, nejvýznamnější představitel křesťanské středověké filozofie, který sloučil názory Aristotelovy s učením křesťanským, k tomu říká, že všechno, co pochází z lidské přirozenosti, je dobré, protože tak to zamýšlel Bůh a vše, co Bůh tvoří, je dobré.

Dalším aspektem křesťanského myšlení je však hřích člověka, kvůli kterému došlo k narušení naší původně zcela dobré přirozenosti. Toto narušení nás jako lidi doprovází ve formě dědičného hříchu již od prvního provinění Adama a Evy. Člověk sám není schopen takto nabytý sklon k hříchu překonat a k tomu, aby se mohl navracet k dobru, potřebuje boží pomoc - boží milost.

Novověká a moderní filozofie, člověk a věda

V novověké Evropě začalo postupně docházet k oslabování dosud zcela dominujícího a převládajícího pohledu na člověka. Důležitou příčinou byl i objev nového vědeckého způsobu myšlení, které nacházelo v přírodě zákonitosti a popisovalo ji jako jeden elegantní matematicky vyjádřitelný mechanismus. Někteří myslitelé, zejména Thomas Hobbes, chtěli tímto mechanistickým způsobem chápat i člověka samotného. Duše byla tedy vyškrtána a zbylo jen podle jistých zákonitostí fungující tělo - výsledkem je materialismus.

Tento vědecky zaměřený způsob vysvětlování člověka byl ještě podpořen objevem evoluce - fenomén života byl díky Charlesi Darwinovi (1809-1882) zásadním způsobem osvětlen skrze ryze přírodní a mimonáboženský mechanismus - skrze kombinaci určitých jednoduchých procesů, konkrétně těchto:

- **mutace** (nahodilé změny dědičné výbavy)
- **dědičnost** (vlastnosti organismů se předávají na potomky)
- **selekcce, přírodní výběr** (silnější, lépe přizpůsobený přežívá)

Že Darwinův objev má závažné implikace i pro otázky člověka, mohlo být jasné již roku 1859, kdy vyšlo zakládající dílo evoluční teorie O původu druhů přírodním výběrem. Explicitně tyto souvislosti Darwin vyložil v další své klíčové knize Původ člověka a pohlavní výběr z roku 1871. Mnohé myšlenka, že člověk pochází z tvorů podobných opicím (z lidoopů) šokovala.

Přístup k člověku, který se snaží co nejvíce opírat výhradně o vědecké poznatky, je v intelektuálním a akademickém světě extrémně vlivný dodnes. Pouze raději používá označení naturalismus místo dřívějšího materialismu. Trvá však na odstranění jakýchkoliv náboženských konceptů z našich představ o člověku.

Jeho naprosto klíčovou součástí pochopitelně zůstává Darwinova evoluční teorie, ovšem doplněná a vylepšená znalostmi o tom, jak jsou naše vlastnosti, jejich proměny a dědění ovládány našimi geny tvořenými z molekul DNA. (Spojení těchto nových poznatků s Darwinovou základní myšlenkou se označuje jako neodarwinismus). Evoluci lze zároveň podle mnohých brát i jako fascinující příběh, který logicky a elegantně vysvětluje vznik všeho živého a tím nahrazuje dřívější vševysvětlující příběhy a mýty náboženské, v případě naší kultury křesťanský příběh o stvoření světa a člověka.

Vědci se stále více kloní k tomu, že skrze úvahy o naší evoluční minulosti lze vysvětlit nejen naši fyziologii, ale i psychologické vlastnosti člověka, jeho chování, a také základní podobu naší kultury. Tento směr studia propaguje tzv. sociobiologie.

Jedním z nejvlivnějších knih propagujících naturalismus je populárně psaný Sobecký gen od nejnámějšího intelektuála dnešní doby, Richarda Dawkinse. Dawkins v ní podává evoluční vysvětlení morálky a vykresluje člověka jako především sobeckého tvora, respektive jako produk sobeckých genů.

Dawkins začíná svou knihu zvoláním, že Darwin naprosto mění vše:

"Už se nemusíme utíkat k pověrám, staneme-li tváří v tvář hlubokým problémům: "Má život nějaký smysl? Proč jsme tady? Co je člověk?"

A hlásí se též ke stanovisku, že všechny před-darwinovské pokusy zodpovědět otázku, co je člověk, "jsou bezcenné a uděláme nejlépe, když je zcela pomineme". (tamtéž) Poznává, že filozofové by tedy měli konečně začít s darwinismem vážně pracovat.

Co je tedy člověk pohledem evoluční teorie? Dawkinsovým slovníkem jsme stroje, vehikly, slepě vytvořené nástroje přežití. Nejde však o přežití naše, nýbrž našich genů, které cestují skrze rozmnožování z jednoho těla do druhého a narozdíl od nás tak unikají zániku.